

Бичко З.М. Наддністрянські говірки. Короткий словник. – Тернопіль, 2005. – 80 с.

Діалектний словник – одна з реальних площин перетину практичних інтересів лінгвістів і суспільства загалом, адже цілком природним є прагнення членів національної спільноти знати, де і як говорять, яких форм, слів і словосполучень уживають (тут навіть не йдеться про «утилітарний» інтерес науковців і практиків-гуманітаріїв). У кожному мовленнєвому регіоналізмі є минуле, сьогодення і майбутнє народу.

Українське діалектне словництво має славні й доволі тривалі традиції – досить згадати імена давніших подвижників: Берлізов А., Бузук П., Ващенко В., Верхратський І., Гаєвський С., Гнатюк В., Грінченко Б., Деже Л., Желехівський Є., Кміт Ю., Кобилянський Б., Лисенко П., Москаленко А., Недільський С., Номис М., Онишкевич М., Панькевич І., Пшеп'юрська М., Руберовський М., Франко І., Чопей Л., Шухевич В., Яворницький Д., Янук В. та ін.

Сучасники теж прислужилися у цій ділі, і неабиякими здобутками назвати можна роботи Аркушина Г., Баденкової Б., Германа К., Глуховцевої К., Гримашевич Г., Дзендзелівського Й., Євтушка О., Леснової В., Лизанця П., Магрицької І., Мокієнка В., Никончуків М. й О., Ніколаєнко І., Німчука В., Сердюкової Т., Сікорської З., Ужченка В., Хобзей Н., Чабаненка В. тощо.

Теоретико-практичні проблеми укладання словників місцевих говірних особливостей постійно перебувають у полі зору вітчизняних учених. Їм присвячено спеціальні конференції (напр., Чернівці – 1960), семінари (Київ – 1987). Власне, на кожному поважному зібранні діалектологів вони завжди є чи не в центрі уваги. Уже давно сформовано уявлення про структуру і наповнення словникової статті (не без варіантів), та й маємо вже лексикографічні роботи високого рівня.

Самозрозуміло, що діалектних словників забагато не буває, що роботи тільки «початий край», бо є регіони слабо або й зовсім лексикографічно не представлені (у тім числі, на жаль, наша Центральна Слобожанщина–Харківщина). Недостатньо репрезентовано і сфери традиційного галузевого господарювання: гончарство, ковальство, кушнірство, млинарство,

ткацтво й ін. Можна було б звернути увагу й на ідіолекти (чи ідіодіалекти) – мовлення індивідуума, на його стосунок із говіркою, говором, діалектом, загальнонародною і літературною мовою. До речі, автори рецензії вже мають певний досвід і в укладанні діалектного словника Харківщини, і словника діалектної особи з цієї ж території (незабаром вийде друком), так що всі труднощі, про які йтиметься, їх не оминули.

Розглядувана робота З. Бичка «Наддністрянські говірки. Короткий словник» є, безперечно, певним здобутком сучасної української діалектної лексикографії (близько 3 000 одиниць опису), і хоча Наддністряння учені не оминали увагою (Головацький Я., Горбач О., Закревська Я., Кисілевський К., Лев В., Рудницький Я., Шило Г. й ін.), вона потрібна й актуальна.

У невеликій передмові автор указав на приблизний ареал дослідження: чотирнадцять районів Львівської, чотирнадцять – Тернопільської, дев'ять – Івано-Франківської областей [С. 3–4] – це немало, але можна було б назвати хоча б орієнтовну кількість пунктів обстеження, як це вчинили у роботах такого типу Аркушин Г., Чабаненко В. й ін. Немає, на жаль, інформації про те, як здобувано фактичний матеріал, за якими програмами, які додаткові джерела використано, скажімо, набутки попередників-діалектологів, твори «місцевих» письменників (Головацького Я., Маковея О., Тудора С., Шашкевича М., Яцківа М.), етнографічні записи тощо. Це, як правило, незайве.

У передньому слові З. Бичко стисло (аж надто – А.С., О.І.) схаактеризував основні фоно-морфологічні особливості мовленнєвого ареалу, що і дістали більш-менш належне відбиття в описуваних формах.

Укладач засвідчив і подав значну кількість різноманітних діалектизмів: *лексичних* – 'анцуг «костюм», а'пашка «легка безрукавка», ба'в'єнка «товста хустка», бай'тала «ледар», 'байбур «здоровань», 'байла «ворожка», 'бамбет «розсувне дерев'яне ліжко», бара-бу'л'инка – «листя картоплі», 'вандал «кухоль для води», г'раска «сапа», жур «зварене рідке тісто», 'марец «березень», 'митка «ганчірка»,

скорос'в'іт «світанок», 'урма «дорога», хан'толи «великі чоботи», шала'п'їука «цегла», и'найза «просіка», ит'рика «залізниця», 'иутер «щербін»; **фразеологічних** – баг'ров'і 'їагоди «черешні», бара'бол'і з лупа'хами «непочищена печена чи відварена картопля», ба'ран'еча голо'ва «опеньок», б'їлен'ке 'з'їл'е «стокротки», 'божа к'роуц'і «звіробій», 'божа 'ручка «гладіолус», л'в'їус'к'е 'вочко «примула», квас'не моло'ко «кисле молоко», Мо'лочна до'рога «Чумацький Шлях», стру'гати 'вар'їата «вдавати дурня», 'тер'мі п'л'ацки «деруни», и'чучий хв'іст «сансєв'єра»; **семантичних** – 'баба «горизонтальна частина димоходу», бала'мут «торба для годівлі коней», ба-лан'да «брехуха», балда'х'ін «приміщення для реманенту», 'бал'їа «бляшане корито», вар «узвар із сухофруктів», гни'лий «ледачий», го'ра «горище», 'кад'їб «джерело у полі», ка-мену'вати «проклинати», 'л'ада «скриня», че-твер'тина «місце у stodолі для снопів»; **фонетичних** – 'астра «айстра», байба'рис «барбарис», 'бал'ка «балка, сволок», воб'л'іг «неоране поле», танч «вада, хиба», дво'р'ідний «двоюрідний», йар'мурка «шапка», кал'ї'сони «кальсьони», 'лахы «старий одяг», 'лижка «ложка»; **граматичних** – 'зупа «суп», кал'в'їна «зимове яблуко», 'куфри «скринька», мар-му'л'ада «желеподібний десерт», ци'кор'їа «цикорій», 'шоса «битий шлях», и'рубa «гвинт»; **слово-(формо)вірних** – балаху'вай «витрішкуватий», без'дармо «безкоштовно», б'їг'матис'а «присягатися», ва'рилиха «весільна куховарка», глух'мак, глух'мач «глухий», д'їт'лах «мала дитина», 'доубуш «дятел», 'дойанка «дійниця», же'н'ачка «одруження», задерикун'осий «кирпатий», 'зар'їк «наступного року», ка'з'ука «зла, нервова людина», ка-ла'бус'ок «лелека», козод'рист «підсніжник», кра'д'ух «зłodій», кри'вак «кивоного людина», ла'к'єрки «лаковані туфлі», най'дух «позашлюбна дитина», перей'хати «подвір'я» й ін.

«Територіальний» лексикограф має безліч проблем: підбирання інформаторів, програма, мережа обстеження, достатня (!) кількість населених пунктів тощо. Навіть коли вже здобуто немало говіркового матеріалу, труднощів не бракує, адже слід забезпечити коректну й різнобічну характеристику фактажу, та чи не найбільший камінь спотикання – відбір власне діалектем. Зрозуміло, що до словників уводять лексичні, семантичні, фразеологічні, словотвірні, акцентні й інші діалектизми, але де той хоча б мінімум «діалектності», достатній для внесення говіркового елемента до словника (диференційного)? Щодо лексики, семантики і фразеології більшість укладачів, очевидно, беруть за орієнтири (хоч і небезсумнівні) «ма-

ксимально» повні словники літературної мови і чинять за принципом – відсутнє / присутнє (з варіантами). Небездоганно, але (зважаючи на досвід, ерудицію, інтуїцію упорядників) тимчасово можна і погодитися. До певної міри так можна робити й у сфері словотворення.

Складна ситуація і з фонетичними діалектизмами, адже не кожна риса звукового рівня «гідна» фіксації як статусна, визначальна (не йдеться про контекст), скажімо, взаємонаближення ненаголошених [e] - [и], слабке «укання» й «акання», знедзвінчення приголосних перед глухими й у кінці слів, асимілятивне пом'якшення й ін., не кажучи вже про їх факультативність, залежність від темпу мовлення тощо. Якщо ж уважати такі ознаки диференційними (на рівні словника), то до реєстру слід уводити (із загальновідомими значеннями) і каска «казка», дішка «діжка», клатка «кладка», рипка «рибка», ніш «ніж», сат «сад», чуп «чуб», лас «лаз», пишниця «пшениця», техень-ко «тихенько» і т. ін.

Нам видається, що й до рецензованої роботи можна було б не включати фонові лексеми: б'л'єха «листова залізо», г'лин'єник «посуд на глину», жоу'т'єк «перестиглий овоч», з'їр'ниц'і «франкова зоря», мас'л'єк «гриб маслюк», н'їетка «частина коси», сп'їд'н'єк «нижній камінь у млині», 'тешич'і «теща» і под., адже відмінність від літературних форм лише у звуженні [a] при м'яких приголосних, що є типовим для Наддністряння (і загальновідомим).

Деякі словникарі, на жаль, значною мірою і З. Бичко, недостатньо строго «фільтрують» – контролюють ступінь діалектності лексем, семем, фразем, залучених до роботи, адже загальновідомо, що не всі факти відповідних рівнів, уживані в говорі, є діалектизмами (у вужчому значенні терміна). Ми розуміємо автора у ваганні щодо введення / невведення до реєстру елементів, що, скажімо, в одинадцятитомному (нехай і небездоганному) Словнику української мови (далі – СУМ) мають позначки «заст.», «рідко», «розм.» Це справді часто напівдіалектизми, і залучення їх регіонального словника здебільшого є на сумлінні укладача. Очевидно, З. Бичко мав певні підстави узяти до праці акурат [СУМ, 1:31], байдикувати [СУМ, 1:89], байка «брехня» [СУМ, 1:90], бє-бєхи «нутроші» [СУМ, 1: 117], бєстарка [СУМ, 1: 149], бігме [СУМ, 1:175], бухикати [СУМ, 1:267], важка «вагітна» [СУМ, 1:279], вєпр [СУМ, 1:325], вивєртєнь «повалене дерево» [СУМ, 1:363], викапанний «схожий» [СУМ, 1:404], витребєньки [СУМ, 1:517], вишкір'яти [СУМ, 1:542], в(у)коськати [СУМ, 10:421], гнати «швидко йти» [СУМ, 2:92], городити «розповідати небилиці» [СУМ, 2:135], гуня

[СУМ, 2:194], *допикати* «дошкуляти» [СУМ, 2:371], *кучма* [СУМ, 4:424]; *лічити* «лікувати» [СУМ, 4:534], *любовник* [СУМ, 4:565], *манатки* [СУМ, 4:616], *нехлюй* [СУМ, 5:401], *паскудний* [СУМ, 6:87], *первістка* [СУМ, 6:119], *перловка* [СУМ, 6:329], *підвечірок* [СУМ, 6:404], *пішохід* «тротуар» [СУМ, 6:533], *притьопати* [СУМ, 8:78], *рейвах* [СУМ, 8:490], *рипатися* [СУМ, 8:537] й ін.

Принагідно слід сказати (і це думка багатьох українських лексикологів і лексикографів), що давно час переглянути немало кількості ремарок-кваліфікаторів у СУМі, не кажучи вже про своєрідну «ревізію» словника. Імовірно, некоректними у ньому є позначки «заст.» при *віно*, *ворожка*, *добродій*, *ідол* («предмет обожнювання, схилення, служіння»); *посаг*, *травник* («довідник про трави»); «розм.» при *каркнути*, *неук*, *подільчивий*; «рідко» при *збіситися*, *знахар*, *посланець*; «книжн.» при *панацея*, *прерогатива*; «діал.» при *збиткуватися* й ін., й ін.

Але ми аж ніяк не можемо погодитися на присутність у діалектному *диференційному* [С. 3] словнику таких псевдодіалектем, як *американка* «сорт картоплі» [СУМ, 1:38], *базікати* [СУМ, 1:89], *бамкати* «дзвонити» [СУМ, 1:99], *барки* «груди» [СУМ, 1:107], *батіг* [СУМ, 1:111], *бесіда* «розмова» [СУМ, 1:162], *бити байдики* [СУМ, 1:89], *бич* «батіг» [СУМ, 1:171], *бідкатися* «нарікати» [СУМ, 1:177], *бідний* [СУМ, 1:177], *брати шлюб* [СУМ, 11:491], *брехати* «гавкати» [СУМ, 1:233], *бріль* [СУМ, 1:236], *бродяга* [СУМ, 1:238], *буфет* «шафа для посуду» [СУМ, 1:266], *валіза* [СУМ, 1:285], *вариво* «їжа» [СУМ, 1:292], *варнякати* «базікати» [СУМ, 1:294], *веранда* [СУМ, 1:325], *вертеп* [СУМ, 1:332], *веснянки* «ластовиння» [СУМ, 1:341], *в(у)здріти* [СУМ, 10:407], *вивірка* «білка» [СУМ, 1:365], *вигін* [СУМ, 1:373], *вівсюг* «дикий овес» [СУМ, 1:550], *воловня* [СУМ, 1:727], *волоцюга* [СУМ, 1:733], *в(у)роки* «пристріт» [СУМ, 10:481], *входини* [СУМ, 1:791], *гаяти* [СУМ, 2:42], *гайнувати* [СУМ, 2:17], *ганьба* [СУМ, 1:27], *гицель* [СУМ, 2:62], *гичка* [СУМ, 2:63], *глек* [СУМ, 2:81], *глевкий* [СУМ, 2:80], *гличик* [СУМ, 2:81], *горщик* [СУМ, 2:139], *господар* [СУМ, 2:140], *тава* «ворона» [СУМ, 2:8], *танок* [СУМ, 2:26], *гребний* [СУМ, 2:165], *дзюбата* «віспувата» [СУМ, 2:267], *дичина* [СУМ, 2:292], *дичка* [СУМ, 2:292], *днина* [СУМ, 2:314], *дніти* [СУМ, 2:314], *дрантя* [СУМ, 2:407], *дратва* [СУМ, 2:408], *задуха* «астма» [СУМ, 3:118], *замашений* «брудний» [СУМ, 3:204], *занедужати* [СУМ, 3:228], *зачекати* [СУМ, 3:402], *кепсько* [СУМ, 4:141], *книш* [СУМ, 4:198], *котел* [СУМ, 4:309], *крижі* «по-

перек» [СУМ, 4:343], *кришити* [СУМ, 4:355], *куліш* [СУМ, 4:391], *курник* [СУМ, 4:411], *лахміття* [СУМ, 4:456] тощо. До речі, форми з літерою (звук) *Г* можна перевірити й за іншими сучасними словниками.

Дивно, але до діалектизмів потрапили практично всі більш-менш відомі синоніми на значення «майно нареченої»: *віно*, *посаг*, *придане*. Що ж тоді недіалектизм – *виправа*?

Практика сучасних «діалектних» словників (Аркушин Г., Сікорська З., Чабаненко В. й ін.) засвідчує, що слова-гасла спершу слід подавати звичайною графікою (чи транслітераційно), а потім уже, у міру потреби й можливості, простішим/складнішим варіантом транскрипції. Зрозуміло, що тут є певний відступ, компроміс, але це виправдано практичною доцільністю, адже кожний укладач у передмові зазначає, що цією роботою можуть послуговуватися (і це правдиво) дослідники-філологи, викладачі вузів, студенти, етнографи, історики, краєзнавці, журналісти, письменники, учителі, учні загальноосвітніх шкіл, гімназій, колегіумів – усі, хто цікавиться народною мовою. З. Бичко теж пише, що «короткий словник Наддністрянських говірок є науково-популярною лексикографічною працею, призначеною насамперед для масового користувача» [С. 3], «через те, що він розрахований на широке коло користувачів, реєстрові слова подаються в українській літературній транслітерації, а не у фонетичній транскрипції, однак із збереженням основної діалектної фонетичної структури слова» [С. 3], але фактично він використав простіший варіант транскрипції, і для більшості потенційних користувальників нелегко буде знайти *'боўдур* не коло *бобо'венка*, а після *'боти* [С. 8,9], *'воўна*, *'воўчик* не біля *'вобрус*, а за *'вотруби* [С. 15], *'гаўкати* не безпосередньо перед *га'гіўка* [С. 16], а за *гар'мидер* [С. 17]. Очевидно, нефілологам складніше буде відшукати слова, що «звичайно» починаються з *Є, Ї, Ю, Я*, бо корпус діалектем із початковим *Й* уміщено між *І* й *К* у такій послідовності: *'йагоди*, *'йазва*, *'йар*, *'йачник*, *'йенза*, *'йіден'е*, *'йідло*, *'йін'чити*, *'йі'мати*, *'йолуп*, *'йудити*, *'йузом* [С. 30].

У Словнику західнополіських говірок Г. Аркушина (2000): *агуляти* [аг'ул'ати], *адючина* [ад'учин'а], *альбо* [ал'бо], *бабиці* [б'абиц'і], *багнука* [багн'ука], *бальок* [б'ал'ок], *боцун* [б'оц'ун], *вжшце* [вж'ишче], *вось* [вос'], *голень* [гол'єн'], *голє* [гол'є], *дворець* [двор'єц'], *житнювка* [житн'увка], *злюка* [зл'ука], *кацапєй* [кацап'єй], *ідака* [йід'ака], *ідомий* [йід'омий], *юрок* [йур'ок], *юшник* [йушн'ик], *єгорок* [йєгор'ок], *ємка* [й'ємка], *ябльо* [й'абл'о], *ялоха* [йал'оха], *ятро* [йатр'о].

Так учинив і В. Чабаненко у Словнику говірок Нижньої Наддніпрянщини (1992): *більз'ін* [б'іл'з'ін], *буб'ирь* [буб'ир'], *буга'ячий* [бугай'ачий], *їдак* [їд'ак], *їнв'арь* [їнв'ар'], *позаграв'ать* [позаграв'ат'], *по-сво'ойські* [посв'ойс'к'і], *рукать'о* [рукат'к'о], *ряб'кий* [р'аб'кий], *тр'япушник* [тр'апушник], *щав'іль* [шч'ав'іл'], *щ'оти* [шч'оти], *юнь'ок* [йун'ок], *юх'а* [йух'а], *'ягода* [й'агода], *я'єшниця* [йай'єшниц'а], *ярув'ать* [йарув'ат'], *ястриб'ок* [йастриб'ок], *яцірка* [й'ашч'ірка].

Привертають увагу в розглядуваній роботі й форми подавання діалектом (гасел). Діалектизми у теперішніх регіональних словниках (Аркушин Г., Чабаненко В. й ін.) представляються у вихідному стані: іменники у називному відмінку однини, з демонстрацією закінчення родового, зазначається рід, (діє)прикметники – у родових варіаціях, дієслова – в інфінітиві (як правило, недоконаного виду) й із флексіями 1-ої і 2-ої особи однини тощо (не йдеться про загальновідомі «непослідовності»). У З. Бичка (діє)прикметники супроводжено закінченням «чоловічого» роду однини: *замоте'личений*, -ого; *запо'падливий*, -ого; *капло'вухий*, -ого; *к'расний*, -ого; *нез'далий*, -ого; *си'рий*, -ого; дієслова подано лише в інфінітиві: *горо'дити*, *за'водити*, *ка'зитис'а*, *'т'ємити*, але все це малоінформативно, адже у 1-ій особі однини не виключені варіанти *горо'д'у* – *горо'жу* – *горо'джу*, *за'вод'у* – *за'вожу* – *за'воджу*, *ка'з'ує'а* – *ка'жус'а*, *'т'єм'у* – *'т'єм'у* й ін.

Нам здається, що автор не доклав належних зусиль для виявлення можливих вихідних форм щодо *бала'бушки*, *близн'у'ки*, *бл'інчики*, *бо'ханчики*, *'коржіки*, *'ручки*, *'ч'ічки*; *в'золити*, *'вимантити*, *'виопалати*, *'вирихтувати*, *'випрутити*, *'вихрапатис'а*, *за'бавитис'а* тощо.

Витлумачення діалектом, як необхідний елемент словника, загалом коректне, адекватне, але недогляди теж трапляються. Наприклад, у цій частині роботи не можна, як це подекуди робить З. Бичко, уживати діалектизми, просторічні форми, рідкісні слова, не всім із «широкого кола користувачів» зрозумілі: «тафля стола» [С. 8] – «стілниця», «букшпан» [С. 10] – «самшит», «животатий» [С. 20] – «черевань, череватий», «лінюх [С. 20]» – «ледар, ледащо», «платянка» [С. 31] – «онуча?», «вушко гафтки» [С. 34] – «застібки?», «бочівка для горілки» [С. 39] – «барильце?», «невидальщина» [С. 45] – «дивовижа», «піджмурки» [С. 72] – «жмурки, піжмурки», «заноза» [С. 76] – «скабка, колючка» й ін.

У цій же складовій словника можна було бути мовно «охайнішим» у дефініціях, наприклад, замість «висячий замок» [С. 35] ужити «навісний, начіпний»; «відходи від просіюван-

ня борошна» [С. 15] – «висівки»; «ріжуча частина» [С. 48] – «різальна; різальний елемент»; «струг» – «риба» [С. 66]. Яка? Форель? «Присвійність», «приналежність» «брат батька» [С. 65], «брат матері» [С. 16] – передати «батьків брат», «материн брат» і т.ін.

Позитивним у роботі, крім усього іншого, є галузеві позначки при діалектемах – «бот.», «зоол.», «іхтіол.», «мед.», «орніт.», але й у цьому слід пильнувати точності, бо, наприклад, *ле'т'юча миш*, *'лилик*, *нито'пир*, *пер'гач* (назви кажанів), не можуть бути «орніт.», оскільки означають не птахів, а ссавців.

Щирий жаль слід висловити з приводу відсутності будь-яких говіркових контекстів (можна лише уявити, яке там, без сумніву, багатство форм). Бажано було б знати й місце зафіксування діалектом (населені пункти). Очевидно, у подальшому все це буде.

Діалектне словництво – річ потрібна, ба навіть необхідна, кожному роботу з цієї галузі з інтересом чекають і сприймають вітчизняні й загалом слов'янські гуманітарії, навіть якщо вона небездоганна, та й де вони, ті ідеальні словники, якими параметрами мають характеризуватися? Максимальною повнотою? Так усякий діалектолог тільки мріє зафіксувати бодай відсотків 30 від можливо фонду лексичних, семантичних і фразеологічних говіркових явищ. Ідеальною диференційністю? Так непроникної межі, припустімо, між літературною мовою, розмовною сферою і діалектом немає. Матеріал мусить бути синхронним чи діахронним? У будь-якім разі синхронія має поєднуватися хоча б із мінімальною діахронією (і це відповідає діалектиці говіркового мовлення). Такі ж хитання є й у галузі стилістичних і частотно-функціональних властивостей діалектом, їх визначенні.

Ми цілком схвально ставимося до роботи З. Бичка, але схильні розглядати її насамперед як своєрідний розширений словник, удосконалений словопоказчик майбутньої значної праці. Зрозуміло, що це орієнтир, надзвичайно потрібний фактажем для науковців різноманітних профілів, студентів.

Вихід словника З. Бичка – явище втішне, адже робота представляє надзвичайно інтересний, своєрідний мовленнєвий ареал, вона є ще однією потрібною цеглинкою у споруді давно омріяного й очікуваного загальноукраїнського словника народних говорів.

Хотілося, щоб автор дослухався до наших порад, побажань, вибрав із них раціональніше і практичніше, зважив, урахував – і чимскоріше видав повноцінний, самодостатній, високої наукової вартості словник Наддністряння.